

Наталія ГОРОВА

**ТВОРЧИСТЬ
«ПЕРШИХ НОНКОНФОРМІСТІВ» 1950-х
АДИ РИБАЧУК І ВОЛОДИМИРА МЕЛЬНИЧЕНКА
Історіографічне та джерельне підґрунтя**

Постановка проблеми. Творчість відомих українських митців-нонконформістів Ади Рибачук та Володимира Мельниченка починаючи з середини 1950-х є об'єктом підвищеної уваги. Щоправда, ця увага далеко не завжди носила позитивний заряд, а ряд газетних публікацій того часу (в першу чергу, це стосується одіозної статті «Мистецтво не терпить шумихи» 1959 р.) повністю змінив бачення самих художників і ставлення до них тогочасного суспільства. Тож прослідкувати процес гартування і творчої зрілості у протидії з грандіозною ідеологічною машиною є справою не тільки потрібною, але й надзвичайно захоплюючою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Ади Рибачук та Володимира Мельниченка досліджували такі відомі українські мистецтвознавці, культурологи, філософи як О. Петрова, М. Попович, В. Сидоренко, В. Скуратівський, О. Роготченко, О. Федорук. Серед досліджень останніх років — праці автора даної статті Н. Горової.

Періодичні видання, що стосуються предмету дослідження можна розподілити на дві категорії. Перша — це газетні та журнальні публікації 1950–1980 рр., у яких знайшли відображення події, пов'язані з творчістю Ади Рибачук та Володимира Мельниченка. Левова частка доступної періодики тих років зберігається у фондах Центральної національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Матеріали про творчість художників, а також Постанови пленумів різних рівнів, стосовно ідеологічної роботи, розміщені у виданнях: «Правда», «Правда України», «Робітнича газета», «Київська правда», «Радянська культура», «Сталинское племя», «Київський комсомолец», «Вечірній Київ», «Литературная газета», журнал «Дружба народів» тощо. Важливе місце займає також регіональна періодика, у якій відображені творчі здобутки художників під час перебування в Ненецькому національному окрузі. Газети «Правда Севера» (Архангельськ), «Нар'яна Вындер» (Нар'ян-Мар) зберігаються у приватному архіві АРВМ. Другу категорію періодичних джерел складають публікації 1990–2015 рр. у всеукраїнських газетах: «Літературна Україна», «Література і життя», «Образотворче мистецтво», «МІСТ», «Мистецтвознавство України», а також у мережі інтернет.

Важливим джерелом для характеристики епохи і середовища формування нонконформізму є мемуарна література та інтерв'ю. У нашій розвідці використано спогади художників А. Рибачук, В. Мельниченка, інтерв'ю з ними різних років. Величезну цінність складає персональний архів, який впродовж п'ятдесяти років (до 1976 р.) збирав батько Ади — Федір Рибачук. Сама художниця залишила у спадок дослідникам свої враження і думки, опубліковані в статтях журналу «Декоративное искусство СССР». Це унікальний випадок, коли художник і мистецтвознавець об'єдналися в одній особі.

Останніми роками побачили світ чотири книги, написані Адою Рибачук і Володимиром Мельниченком: «Ада», «Запахи землі», «Бабине літо», «Крик птаха».

Джерельна база нашої статті включає кілька блоків інформаційних матеріалів: 1) матеріали періодичної преси різних років; 2) документальні матеріали, а саме: спогади, інтерв'ю, фотоматеріали, каталоги з вступними статтями, буклети виставок, архівів та фондів бібліотек і музеїв (всього 121 справа); 3) приватні архіви художників А. Рибачук та В. Мельниченка, а також інших діячів культури, мистецтвознавців, художніх критиків, приватний архів автора даної статті, де зберігаються інтерв'ю з художниками, мистецтвознавцями та художніми критиками (всього 5 архівів); 4) образотворчі об'єкти художників, а саме — живопис, малюнки, скульптуру, монументальні твори (всього переглянуто та проаналізовано 700 одиниць). Варто зазначити, що значний масив зазначених джерел вперше уводиться до наукового обігу.

Такий широкий спектр джерел дає можливість найбільш об'єктивно розглянути процеси становлення нонконформізму 1950–1960 рр. як мистецького явища і дослідити місце українських художників А. Рибачук та В. Мельниченка у ньому.

Найбільш цінними та достовірними з точки зору відтворення реальної картини культурно-мистецького становлення художників наприкінці 1950-х — на початку 1960-х є першоджерела, а саме: періодичні видання, мемуарна література, епістолярна спадщина. Розпорошені по різних архівах, бібліотеках, приватних колекціях, ці матеріали ризикують зникнути з поля зору науковців. Саме тому вони потребують особливо уважного ставлення, ретельного вивчення, впровадження у науковий обіг, теоретичного осмислення з точки зору культурологічного дослідження.

Вивчення архівних документів, є необхідним для дослідження причин виникнення, форм та особливостей прояву явища мистецького нонконформізму в культурному середовищі України, вивчення характеру проведення державної політики у сфері мистецького життя і передумов формування структур та окремих проявів неофіційного мистецтва в Україні. Документи з Центрального державного архіву громадських об'єднань України є важливим джерелом при формальному визначенні кількості нонконформістської інтелігенції, адже перші сигнали про появу митців,

чия творчість виходила за офіційно дозволені рамки, з'являлися у доповідних записках партійних організацій творчих спілок. Крім того, дані джерела є важливими при вивченні світоглядних підстав нонконформізму — аналіз документів, які викривають «недоліки» діяльності окремих журналів чи видавництва і в яких критикуються ті чи інші автори та їх твори, розкриває теми і проблеми, яких торкалась у своїй творчості нонконформістська інтелігенція. Однак, недоліком цих документів є гіперболізація рівня «формалізму» митців, залежно від їх причетності до «антирадянської діяльності».

Механізми втілення літературно-мистецької політики та здійснення ідеологічного контролю за творчістю митців можна простежити за матеріалами Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України, зокрема, фондів Спілки письменників, Спілки художників України та їх структурних підрозділів. Цінну інформацію про стосунки митців-нонконформістів з владою нами було отримано з матеріалів особових справ художників, які вибули або були виключені зі Спілки художників. Важливими для вивчення феномену нонконформізму в середовищі творчої інтелігенції є документи особових фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Однак, на даний час більшість з них залишаються неопрацьованими архівістами.

Документи партійної та комсомольської організації 1960–1970-х з фондів Державних архівів Київської та Львівської областей фіксують аспекти ідеологічної роботи з інтелігенцією, діяльності первинних партійних організацій у системі здійснення літературно-мистецької політики та специфіки реагування інтелігенції на втручання у процес художньої творчості.

Важливі свідчення епохи містяться в епістолярній спадщині, різноманітних документах і матеріалах, що зберігаються у Приватному архіві АРВМ. Загалом, автором даної розвідки досліджено й опрацьовано 311 документів, серед яких є унікальні. Слід назвати, у першу чергу, лист-відповідь художників на статтю Касіяна Дерегуса, доповідь М. Дерегуса на III з'їзді художників у березні 1962 р., матеріали засідань секції графіки від 22 червня 1962 р., матеріали обговорення художниками звинувачувальних статей, переписка Г. Местечкіна, В. Ведіна, В. Бородая, І. Голозовського. Важлива інформація міститься також у книзі Ігоря Голозовського «Повесть о Володе и Аде».

Викладення основного матеріалу дослідження. Розглядаючи докладніше документи першої категорії, слід звернути увагу на позицію республіканських газет того часу, на шпальтах яких велося активне обговорення художнього життя. Важливим джерелом для вивчення, передусім, офіційного дискурсу, спровокованого проявами нонконформізму, є преса періоду 1950–1980-х та ідеологічні матеріали, зокрема матеріали з'їздів. У дисертації використано також видані збірники документів, що стосуються різноманітних аспектів культурного життя та радянської дер-

жавної політики у сфері культури. Однак недоліком таких джерел є значна міра суб'єктивності у висвітленні подій та деяка ідеалізація періоду 1960-х.

Наприкінці 1950-х у пресі починають лунати закиди до правління Спілки художників УРСР. Всеволод Ведін у статті «Справа № 66» [1, с. 4] розповів про недопустиму бюрократизованість, зневажливе ставлення очільників спілки до художників. Бути на рівні вимог сучасності закликав у статтях і промовах тогочасний вчений секретар Спілки художників УРСР, одіозний «бомбардир» Г. Портнов [2, с. 3]. Та початок активному обговоренню у пресі творчості Ади Рибачук та Володимира Мельниченка поклала стаття «Щастя важких шляхів», опублікована в серпні 1959 р. у газеті «Київська правда», відомого журналіста Григорія Местечкіна, що займався висвітленням мистецьких питань. Автор статті, розміщеної на першій сторінці видання у рубриці «Назустріч декаді української літератури та мистецтва у Москві», ознайомив читача з особливостями творчого бачення художників, подав детальний аналіз живописних і графічних творів, розповів про нелегкий шлях і відвагу митців, що започаткували перший художній музей в Арктиці за Полярним колом, подарувавши місцевому (у Нар'ян-Марі) музею 150 робіт, експонованих у 1957 р. в Києві. Журналіст намагався з'ясувати, що спонукало художників їхати в тундру, і доходить висновку, що вони робили це не заради грошей і не заради слави, адже «... талановитим митцям необов'язково її шукати в тундрі». Звертаючись до творчого доробку, автор статті констатував, що за два роки проведених на Півночі митці створили 500 робіт. Аналізуючи живописний твір Ади Рибачук «Закохані» Г. Местечкін стверджує, що постаті «двох будівників нової тундри на березі студеного моря... — це пісня про могутні можливості людини» [3, с. 1]. Інший твір Ади Рибачук «Кінець безмовності», звучить як демонстрація приходу людини в край білої безмовності: на передньому плані — телеграфні стовпи з проводами [3, с. 1]. Гармонійне поєднання артистизму зі змістом притаманне серії гравюр Ади Рибачук: «Пахощі землі», «Сонячні ночі», «Пароплави прийшли». Особливого звучання набула гравюра на дереві «Мелодія», у якій вдало обіграно фактуру деревини, що висловом Г. Местечкіна «кільця на зрізі звучать мов хвилі» [3, с. 1]. Автор також охарактеризував твори В. Мельниченка «Свято» і монотипію «Навесні», побачивши в них глибоке філософське осмислення сучасності, «правду життя переплавлену у правду мистецтва». [3, с. 1]. Загалом, автор засвідчує, що твори художників захоплюють не стільки тим, що вони зображують, скільки тим, які почуття викликають. Загалом, важливим у даній статті є: по-перше, інформація, що правління Спілки художників УРСР відмовило «товаришам з Ненецького округу» у відрядженні (за рахунок ненецької сторони) до Нар'ян-Мару мистецтвознавця, для побудови експозиції і ознайомлення з українським мистецтвом, мотивуючи це необхідністю підготовки до Декади українського мистецтва і літератури у Москві. По суті, Г. Местечкін звинуватив правління Спілки художників УРСР у «байдужості

до важливої політичної справи», досить сміливо закидаючи правлінню у неприпустимості такого відношення до братнього ненецького народу, резюмуючи, що «випадок з Нар'ян-Маром насторожує» [3, с. 1]. По-друге: у статті висловлено сподівання на те, що Мінкультури та СХ УРСР «влаштує найближчим часом виставку нових творів». По-третє: автор говорить про звертання художників до національної форми: «Так роботи Ади Рибачук і Володимира Мельниченка глибоко національні, вони з честю зможуть представляти українську творчу молодь на Декаді українського мистецтва і літератури у Москві» [3, с. 1].

Інша, подібна за змістом, стаття Г. Местечкіна «Сила крилатої мечты» побачила світ у молодіжній газеті «Сталинское племя» [4, с. 3]. Вона була розрахована на молодіжну аудиторію, і мабуть тому яскравіша та емоційніша. Наведемо кілька цитат у нашому перекладі: «Телеграфні стовпи в тундрі — це кінець білій безмовності. Стовпи крокують із сопки на сопку, ніби тримаючись за руки. У цьому величному русі вглиб льодової пустелі — впевнений ритм життя». Автор статті наводить яскраві моменти з життя художників: «українці — як справжні ненці... В Заполяр'ї закон: щоб не захворіти цингою, людині з Півдня треба дуже мало спати і дуже багато працювати... Не тема Півночі, не екзотика, головне, їх покликкала туди ідея показати, як цікаво, гарно жити в рідній країні, якщо у найвіддаленіших куточках на краю землі люди шукають щастя, здійснюють свої мрії» [4, с. 3]. Таким чином, статті Г. Местечкіна, є вагомим джерелом у розумінні характерів художників та їх творів, вони є прикладом рефлексії частини тогочасного суспільства новаторських пошуків у образотворчості.

В одному ряду зі статтями Г. Местечкіна, стоїть надрукована у «Вечірньому Києві» стаття кореспондента Всесоюзного радіо І. Борисової з промовистою назвою «Паузи у розмові». Вона теж проаналізувала твори художників, проводячи асоціації з героями казок, добираючи колоритних яскравих і гарячих барв у характеристики гравюр, монотипій і портретів. Але головне, що цікавить автора статті — це саме паузи. Художники із захопленням розповідають про життя на Півночі — про те, чому поїхали, як жили... «Все дрібне, випадкове егоїстичне сходиться як луска, — поділилась з автором статті А. Рибачук, — людина береться до роботи з найбільшим напруженням творчих сил і робить усе, на що здатна» [5, с. 1]. Проте поруч із захоплюючими характеристиками — насторожливі паузи. Пауза перша: роботи, привезені з Півночі зберігати ніде (на момент написання статті 400 творів розміщувалися в церкві Києво-Печерської лаври). «Вздвж сірих стін у три ряди стоять і лежать етюди, картини, сонце заливає крізь вибиті шибки “експозиційний зал”, холод проймає до кісток...» [5, с. 1]. Друга, затяжна, пауза супроводжувала запитання кореспондентки про те, коли твори зможуть побачити глядачі. Тобто, коли виставка? Наприкінці статті звучить досить промовисте звернення до СХ УРСР і Мінкультури УРСР зі сподіваннями ліквідувати паузи у найкоротший час.

Варто зазначити, що сподівання таки справдилися. Правда, не щодо виставки, а щодо реакції правління СХ УРСР. Очолив кампанію звинувачення молодих художників у формалізмі, символізмі і навіть, у відвертому абстракціонізмі народний художник СРСР, дійсний член Академії мистецтв СРСР, В. Касіян. У співавторстві з народним художником УРСР, член-кореспондентом Академії мистецтв УРСР М. Дерегусом, він опублікував статтю «Мистецтво не терпить шумихи» у головній, на той час, республіканській газеті «Правда України» [6, с. 4]. Дану статтю можна розглядати як зразок розправи з представниками мистецького цеху, незгодних з панівною ідеологією соцреалізму. Тому вважаємо за потрібне навести тут її детальний аналіз. Автори статті актуалізують питання виховання молодих художників і значення цього процесу у становленні радянського мистецтва; пишуть про чудових молодих художників, які у важких творчих пошуках створили роботи, що є свідченням нових успіхів мистецтва соціалістичного реалізму, називають їх імена. Далі, йде закид про тих художників, які неправильно тлумачать поняття новаторства і у своїх пошуках збиваються з вірного шляху, «... потрапляють під вплив, модерну, формалізму, а то й відвертого абстракціонізму» [6, с. 4]. Зроблено акцент на ідеологічній складовій і відповідальності творчих спілок, преси, всієї громадськості: «боротьба проти ворожих ідеологічних впливів, боротьба за ідейну чистоту мистецтва — справа творчих організацій, всієї громадськості. Великою є і роль друкованих засобів» [6, с. 4]. Іншими словами, автори статті звинувачують художників А. Рибачук і В. Мельниченка «у відході від принципових позицій утвердження методу соціалістичного реалізму». Приводом для розправи стали статті Г. Местечкіна та І. Борисової. Обидва автори піддаються нищівній критиці, їх статті названо «захвалюючі, захоплові, відверто — малокомпетентні» [6, с. 4]. В. Касіян і М. Дерегус засуджують практику розповіді про художників та їх твори до відкриття виставки, засуджують запрошення журналістів у майстерні (читай, без санкції СХ УРСР). Критикують журналістів, які в пориві «некритичного сприйняття новаторства» приписують живописним полотнам художників те, чого в них немає. Про картину Ади Рибачук «Закохані» автори статті пишуть: «на передньому плані — дві стилізовані, погано промальовані фігури: чоловік з вивернутими ніздрями, непромірно великими руками і жінка — непричетна, пасивна, статична». І як висновок: «хибно сприйнятий монументалізм привів Аду Рибачук до огрублення і обмеження образів. У творі “Кінець безмовності”, яким так захоплюється Местечкін — умовно площинне, символічне, а по суті — формалістичне трактування теми. Деякі картини написані під впливом М. Реріха» [6, с. 4]. Це перший серйозний закид. А є й ще. Поважні автори не добирають особливо слів, характеризуючи журналістів: «Г. Местечкіну явно не вистачає знань, в чому “форма національна” і він обмежується тріскучими, маловиразними фразами» [6, с. 4]. Врешті, стаття закликає до того, що потрібно пропагувати молодих художників, але не всіх, а кращих. «Молодих майстрів треба

виховувати в душі скромності, великої вимогливості. Про мистецтво треба писати не декларативно, не загальними фразами, а серйозно, зі знанням справи, пам'ятаючи про свою відповідальність» [6, с. 4]. У цих словах містилася неприхована загроза. «Справжні художники шумихи не терплять... Шкідлива попередня тріскуча реклама до представлення творів на суд громадськості тим більш шкідлива, коли нездорові, ідейно шкідливі тенденції в творчості художників видаються за зразок, за досягнення» [6, с. 4].

Дана стаття тільки розпочала «наступ на незгодних». У статті-доповіді на засіданні секції графіки СХ УРСР «Чуття нового, сучасного» [7, с. 1], В. Касіян декларував несхибність художників на позиціях соціалістичного реалізму. Після низки хвалебних слів на адресу партії, уряду та їх керманичів — критика Ади Рибачук і Володимира Мельниченка: «Розмашистим почерком пензля, і на жаль, деякою невиразністю змісту, позначена кольорова монотипія Ади Рибачук “Червень”» [7, с. 1]. Аналізуючи творчість В. Мельниченка, автор менш категоричний: «ліногравюра з серії “Арктичний аеропорт” привертає увагу зіставленням багатьох фактур, які тонко відчуває художник» [7, с. 1],

Протистояння В. Касіяна та дуету Рибачук-Мельниченко продовжувалось. 1963 р. у газеті «Радянська культура» було опубліковано статтю «На всю силу таланту» [8, с. 3]. У ній автор жорстко засудив творчість «горе-новаторів, які намагаються протягти в наше мистецтво формалізм і абстракціонізм». Не може бути ніякого співіснування в галузі ідеології — наголосив В. Касіян. «Окремі митці показують наше життя збідненим, а образи радянських людей — огрубленими» [8, с. 3]. Але таке не персоніфіковане узагальнення все ж, знайшло справжній об'єкт нищівної критики видатного художника і високопосадовця: «Шукаючи нових засобів мистецького впливу, такі художники забувають про ідейний зміст твору і скочуються суто до формальних вправ. Це помітно на декоративному оформленні Київського автовокзалу Ади Рибачук, Володимира Мельниченка» [8, с. 3]. Цього разу посипалися звинувачення у тому, що під виглядом боротьби за специфіку декоративно-прикладного мистецтва за новаторство і синтез з образотворчим мистецтвом, автори продемонстрували схематизм, «незрозумілі ребуси і символи». В. Касіян вдається до активної критики бойчукізму, як «однієї з найреакційніших течій» наголошуючи, що «реабілітація бойчукістів не є реабілітацією бойчукізму».

У 1965 р. в провідній тогочасній всесоюзній газеті «Правда» в рубриці «Заметки художника» побачила світ ще одна стаття апологета соціалістичного реалізму В. Касіяна, особливо у ставленні до молодих художників Ади Рибачук та Володимира Мельниченка, яка називалася «О нашем призвании» [9, с. 1]. Написаний у форматі скоріше звіту, аніж статті, цей матеріал містить інформацію про значні досягнення українських художників у справі розвитку соціалістичного реалізму як єдино правильного творчого методу. Говорячи про виставки, про повнокровне

мистецьке життя республіки, В. Касіян зазначає, що зробив це для того, аби фактами знешкодити ворожі голоси Заходу про нібито «сковуючі впливи» партійного керівництва мистецьким життям. «Ніхто не сковує, ніхто не регламентує наш творчий процес. Партія мудро, чуйно, турботливо направляє розвиток мистецтва в інтересах подальшого зростання радянської художньої культури, яка найповніше задовольняє зростаючі естетичні запити народу» [9, с. 1]. Автор закликає шукати нові яскраві реалістичні засоби художньої виразності, з позицій комуністичної ідейності. У цій статті, В. Касіян не звертається до прямої критики досліджуваних нами художників. Він говорить про деякі монументальні твори, яким притаманний гнітючий штамп, про спрощені фігури, показані у штучній динаміці. «Мозаїки деяких монументалістів — не що інше, як збільшений до великих розмірів плакат», — зазначає автор. І все-таки, передовиця «Правди» була б неповною, якби постатям Ади Рибачук і Володимира Мельниченка раптом би забракло місця. В. Касіян використовує риторичні звороти типу «їх твір обіцяє бути змістовним і оригінальним» (йдеться про оформлення Палацу піонерів). Подібна непряма, але нищівна критика художників, творчість яких не відповідає «високим ідеалам соцреалізму» прослідковується і у інших публікаціях цього ж автора [10, с. 3]. Критиками-сучасниками В. Касіян замальовується як «художник народний, глибокий, правдивий. Ніякі модні течії не збили його з реалістичного шляху» [11, с. 2]. Загалом, йдеться не про позицію одного визначного художника, який наприкінці 1950-х розпочав довгу, незрозумілу, виснажливу, безглузду боротьбу проти двох талановитих молодих спеціалістів, які ж до того були його учнями. Проте, як партія турботливо простягає руку навіть тим, хто серйозно і гірко помиляється, говорив на II Всесоюзному з'їзді радянських художників С. Герасимов [12, с. 2]. Тобто, пошуки незгодних, відбувалися у відповідності з постановами центральних органів влади і виконувалися керманічами тодішніх творчих спілок [13, с. 5]. Власне, компартія фактично давала розпорядження і «затверджувала таблицю вогню» [14].

Незважаючи на величезний авторитет Василя Касіяна, художники і мистецтвознавці не були одноставні в огульній критиці художників А. Рибачук та В. Мельниченка. У провідному мистецькому всесоюзному журналі було надруковано матеріал Б. Бродського, у якому автор, відомий мистецтвознавець, високо оцінює художній і естетичний рівень монументальних творів цих художників (зокрема, йдеться про мозаїки Київського автовокзалу) [15]. Кореспонденти всеукраїнської «Робітничої газети» розмістили на шпальтах короткі нотатки про творчість художників, їх роботу в умовах Крайньої Півночі і проілюстрували це фотографіями [16, с. 4].

Загалом, центральна радянська преса виявилася прихильнішою до молодих, яскравих художників. Ще у 1960 р. в журналі «Дружба народів» побачила світ невеличка стаття Г. Ніського «Ада Рибачук» [17, с. 2]. У ній автор дуже тепло описує свої враження від знайомства з талановитими молодими художниками, які поїхали

на Крайню Північ за натхненням і романтикою. «У кожного художника має бути свій “край неляканих птахів”», — зазначив автор. Він висловив також слова вдячності викладачам Київського художнього інституту, які виховали талановитих людей, глибоко відданих мистецтву.

Але найбільш тепло писала про творчість Ади Рибачук та Володимира Мельниченка місцева, ненецька преса. До кожної виставки виходив матеріал. В. Смірнова надрукувала статтю «Художественная выставка открыта», присвячену першій постійній виставці творів АРВМ у приміщенні Ненецького окружного музею у Нар'ян-Марі. Це була перша художня виставка за Полярним колом. Було презентовано 118 картин, гравюр, монотипій. Виставка стала символом зміцнення дружби між народами і ядром майбутнього художнього музею [18, с. 2].

Київський мистецтвознавець Зиновій Фогель написав статтю «Перед открытием выставки» у якій піддав детальному мистецтвознавчому аналізу твори українських художників, виконані в умовах Крайньої Півночі. Автор зазначив, що природа Півночі диктувала свої умови до використання технік, кольорів, пошуку виражальних засобів. Високо оцінюючи монументальний характер творів, мистецтвознавець переконує — виконані вони наскільки майстерно, що глядач може безпосередньо відчувати сонячний колір («Сонячні ночі» А. Рибачук), або суворий, дзвінкий холод полярної ночі («Аеродром» В. Мельниченка). Звертаючись до портретів, створених у техніці монотипії, З. Фогель, підкреслює, що вони «поєднують у собі живий до ілюзії характер з умовністю сміливого художнього прийому» [19, с. 3]. З. Фогель протягом 1960–1970 рр. опублікував ще ряд матеріалів у пресі про інші епізоди діяльності співдружності художників АРВМ. Варто згадати його статтю «Стена и смысл» [20, с. 21]. Автор говорить про мозаїки Київського будинку піонерів, які ніби «вриваються у простір бурливо і весело», про те, що в цій роботі відбулося зіткнення двох монументальних стихій, двох тектонічних принципів. В тому, що зображення має першоджерелом українське народне мистецтво у автора сумнівів не виникає: «витримана його образна система, його барви, його ритм» [20, с. 21]. Авторству З. Фогеля належить також ґрунтовне рукописне дослідження «Художественный музей за Полярным кругом», яке теж безперечно є цінним джерелом (зберігається у приватному архіві АРВМ).

У рамках огляду періодичної літератури, не можна залишити поза увагою фундаментальну статтю Олександра Федорука «Сонячний шлях свого земного великого» [21, с. 6–7]. Звертаючись до розуміння філософських підвалів життєвого шляху художників, автор наводить вислови Платона Білецького, Івана Дзюби, Лариси Скорик, Павла Загребельного про Аду Рибачук та Володимира Мельниченка. Згадує, що про творче подружжя писали й інші великі сучасники: Р. Кент, О. Антонов, Б. Патон, С. Тойє, П. Бажан, М. Амосов, Ю. Ілленко. О. Федорук пише,

що смерть Ади Рибачук, «її ранній відхід невимовно болюче роз'єднав у фізичному вимірі неповторну художню цільність, що нею десятиліттями була єдність двох духовно пов'язаних легендарних постатей безкомпромісного, найсправнішого, найвищого мистецтва, яке в часи конформістської несправедливості рятувало нас усіх від сумнівів душі і звіри» [21, с. 6].

Таким чином, періодичні видання дають нам можливість відтворити широку панораму культурно-мистецького життя, є своєрідним літописом-сучасником, що дає нам неоціненну інформацію про події і настрої тих часів.

Про неминучість, актуальність і важливість досліджуваної теми свідчать новітні звернення до творчості А. Рибачук та В. Мельниченко. Серед яких матеріал журналістики українського каналу О. Амброз з промовистою назвою «Стіна Шредингера, Або пропозиція, що може допомогти Віталію Кличку виграти наступні вибори мера» від 2 лютого 2015 р. [22].

Висновки. Отже, історіографічний аналіз явища мистецького нонконформізму засвідчив неповноту його висвітлення у науковій літературі проблеми формування у культурному середовищі України, недостатньо глибоке комплексне і всебічне дослідження творчого доробку окремих митців та їх ролі у формуванні особливостей художнього життя досліджуваного періоду. Поза увагою науковців різних галузей лишився чималий пласт архівних джерел та недостатньо досліджених і неатрибутованих мистецьких творів.

Тому можемо зазначити, що попри численні публікації вітчизняних та зарубіжних істориків, які так чи інакше стосуються різноманітних процесів у культурному, політичному, соціальному житті України 1950–1980-х і до початку XXI ст., окремі проблеми мистецького нонконформізму, сфокусовані у творчості окремих митців лишаються недостатньо вивченими.

Література

1. *Ведін Вс.* Справа № 66 [Текст] / Вс. Ведін // Київська правда. — 1959. — 26 лип.
2. *Портнов Г.* Сучасність — душа мистецтва [Текст] / Г. Портнов // Мистецтво. — 1959. — № 5. — Вер.-жовт. — С. 3.
3. *Местечкін Г.* Щастя важких шляхів [Текст] / Г. Местечкін // Київська правда. — 1959. — 16 серп.
4. *Местечкін Г.* Сила крилатої мечты [Текст] / Г. Местечкін // Сталинское племя. — 1959. — 25 авт.
5. *Борисова І.* Паузи в розмові [Текст] / І. Борисова // Вечірній Київ. — 1959. — 2 вер.
6. *Касіян В.* Мистецтво не терпить шумихи [Текст] / В. Касіян, М. Дерегус // Правда України. — 1959. — 27 вер.
7. *Касіян В.* Чуття нового, сучасного [Текст] / В. Касіян // Радянська культура. — 1960. — 11 вер.

8. Касиян В. На всю силу таланту [Текст] / В. Касиян // Радянська культура. — 1963. — 11 квіт.
9. Касиян В. О нашем призвании [Текст] / В. Касиян // Правда. — 1965. — № 166. — 15 черв.
10. Касиян В. Захоплює саме життя [Текст] / В. Касиян // Вечірній Київ. — 1963. — 3 серп.
11. Пархоменко В. Майстер графіки [Текст] / В. Пархоменко // Вечірній Київ. — 1971. — 9 січ.
12. Герасимов С. В. Из речи на Втором Всеукраинском съезде советских художников [Текст] / С. В. Герасимов // Правда. — 1963. — 11 апр.
13. Невежество? Нет, хуже [Текст] // Литературная газета. — 1960. — № 37. — 26 мар.
14. Інтерв'ю Наталії Горової з Володимиром Мельниченком від 13 травня 2015 р. — Приватний архів автора статті.
15. Бродский Б. Художник и город [Текст] — М. : «Искусство», 1965. — 184 с.
16. В гостях у «Робітничої газети» [Текст] // Робітничка газета. — 1960. — № 31 (944). — 7 лют.
17. Нисский Г. Ада Рыбачук [Текст] / Г. Нисский // Дружба народов. — 1960. — № 8. — С. 2
18. Смирнова В. Художественная выставка открыта [Текст] / В. Смирнова // Нарьяна вындер. — 1959. — № 202 (7749). — 13 окт.
19. Фогель З. Перед открытием выставки [Текст] / З. Фогель // Нарьяна вындер. — 1959. — № 190 (7737). — 26 сент.
20. Фогель З. Стена и смысл [Текст] / З. Фогель // МАКСЛА. — 1967. — № 1. — С. 21.
21. Федорук О. Сонячний шлях свого земного великого [Текст] / О. Федорук // Література та життя. — 2011. — № 6–7. — С. 6–7.
22. Амброз О. Стіна Шредінгера, Або пропозиція, що може допомогти Віталію Кличку виграти наступні вибори мера [Електронний ресурс] / Олександра Амброз. — Режим доступу : <http://tsn.ua/blogi/themes/zhittya/stina-shredingera-406700.html>

Наталія Горова. Творчість «перших нонконформістів» 1950-х

Ади Рыбачук і Володимира Мельниченка: Історіографічне та джерельне підгрунття

Анотація. У статті подається історіографічний та джерелознавчий нарис творчості українських-художників-монументалістів Ади Рыбачук та Володимира Мельниченка, які ще у 1950-х своєю активною життєвою і творчою позицією проторували шлях мистецького нонконформізму. Аналізу піддано увесь спектр наявних джерел: періодичні видання, архівні джерела, авторські роздуми і матеріали, інтерв'ю з художниками, але особливу увагу приділено статті «Мистецтво не терпить шумихи» з якої почалося переслідування митців. Автор доходить висновку про те, що засуджувана і цькована радянською тоталітарною системою творчість АРВМ, виходила за межі свого часу, що прослідковується у публікаціях сучасників і ретроспективних дослідженнях.

Ключові слова: Ада Рыбачук, Володимир Мельниченко, мистецький нонконформізм

**Наталия Горова. Творчество «первых нонконформистов» 1950-х
Ады Рыбачук и Владимира Мельниченко: Historiografia и источники**

Аннотация. В статье исследуется историографический и источниковедческий очерк творчества украинских художников-монументалистов Ады Рыбачук и Владимира Мельниченко, которые еще в 1950-е своей активной жизненной позицией открыли путь нонконформизму в искусстве. Анализу подвергнут широкий спектр источников: периодические издания, архивные источники, авторские размышления и материалы, интервью с художниками. Особенное внимание уделено статье «Искусство не терпит шумихи», с которой началось преследование художников. Автор приходит к выводу о том, что, преследуемое советской тоталитарной системой творчество АРВМ выходило за границы своего времени, что прослеживается в публикациях современников и в ретроспективных исследованиях.

Ключевые слова: Ада Рыбачук, Владимир Мельниченко, нонконформизм в искусстве.

**Nataliya Gorova. The art of the «first nonconformist artists» of the 1950s
Ada Rybachouk and Vladimir Melnichenko: Historiographic substantiation**

Summary. In the article we suggest historiographic analysis of the art of the Ukrainian monumental artists Ada Rybachouk and Vladimir Melnichenko, who due to their active life philosophy and art were the first ones to clear the way to the nonconformist art of the 1950s. The full range of sources was analyzed: periodical literature, authors' speculations and materials, interview with the artists, but the special attention was given to the article «Art Does Not Stand the Clamour», that gave rise to the persecution. The author comes to the conclusion that the persecuted by the soviet totalitarian system art of ARVM goes far beyond the scope of its time, which could be traced in the publications of the contemporaries and retrospective studies.

Keywords: Ada Rybachouk, Vladimir Melnichenko, nonconformist art.